

Bəxtiyar Məmmədovun yaradıcılığını izləyəndə, klassik ədəbiyyatın bilicisi, mətnşünas, ərşünas, dilçi kimi tanıdığımız alimin həm də müasir ədəbiyyatımızla bağlı elmi-tənqidi görüşləri ilə rastlaşırıq. Onun istər elmi ədəbiyyat olsun, istərsə də bədii ədəbiyyat, hər sahədə peşəkar tənqidçi səviyyəsində sözünü deyə bildiyinin şahidi oluruz. Klassik ədəbiyyatın tənqidçi ilə ciddi məşğul olan alimin bu sahəyə çox vaxt ayırmadığını səbəbi də molumdur. Yazının həcmi nəzərə alıb, bu zamanlarda onun tənqidi məqalələrindən yalnız bir neçəsi haqqında sözbət açacağıq.

Bəxtiyar Məmmədovun "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin 1977-ci il 6 sentyabr tarixli sayında çap olunmuş "Ədəbiyyatə qovuşan həyatın anları" adlı məqaləsində filologiya elmləri doktoru, professor Teymur Əhmədovun tərtib etdiyi "N.Nərimanov" adlı fotokitabdan bəhs edir və yazır: "Fotokitabın tərtibində məntiqi rabitə, mənə bağlılığı və ardıcılığı xüsusi qeyd olunan cəhətdir. Müəllif mətn və şərhərdən maharətlə istifadə etmiş, daxili vəhdət və aydınlıq, ideya istiqamətinin bütünlüklü naillik olmuşdur. İzləyən, mətnlər, misallar sadəcə foto məcmuəsi deyil, sözün əsl mənasında fotokitab kimi düşünüldüyünü və müvəffəqiyyətlə yaradıldığını göstərir. mətnlərdən sərrast istifadə məzmunu zənginləşdirir, foto və sənədlərin mahiyyətinin açılmasına imkan verir, alınan təəssüratın tam, bütöv olmasına xidmət edir".

Tənqidçinin növbəti məqaləsi "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 1982-ci il 7 may sayında dərc edilmiş "Roman dili və yazıçı üslubu" adlanır. Məqalədə Məhərrəm Hüseynovun Mirzə İbrahimov haqqında yazdığı "Yazıcının dili və üslubu" adlı əsərindən bəhs edilir. Müəllif kitab haqqında elmi-tənqidi fikirlərini oxucularla bölüşürək yazır: "Tənqidat obyektinin özü də zəngin və laraqlıdır. Romanın bir janr kimi sintetikliyi və mürəkkəbliyi, imkan zənginlikləri onun dil materialının da təbiəti və xüsusiyyətlərinə təsir edir, bədii dili şərtləndirir. Bu, müəllifə imkan verir ki, ədəbi bədii dil və üslubunu, yazı tərzinin (manerasının) əsas cəhətlərini, poetika prinsiplərini doğru və geniş fakt material əsasında müəyyən edəsin".

Əsərin məziyyətlərini açıqlayan, müəllifin fikirlərinə münasibət bildiren alim sonda fikrini belə yekunlaşdırır: "Kitabın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti həm tənqidat obyektinin sanballılığı, həm də tənqidatın müasirliyi və aktuallığı ilə şərtlənir. "Yazıçı dili və üslubu" əsəri öz sözü olan gənc müəllifin maraqlı və faydalı tədqiqatıdır. Müəllifin təhlillərində hər romanın bədii aləmin dil və üslubdakı təkrarsızlığına fikir verilir, amma təkamül, püxtələşmə və irəliləyişin konkret elmi təhlili bəzən nəzərdən qaçırılır. Bu cəhət əvvəle ayır-ayrı leksik-semantik vahidlər üzrə verilən misallarda və onlara aid təhlillərdə də özünü göstərir".

Alimin "Kitablar almində" jurnalının 1984-cü il 3-cü sayında dərc edilən "Realizmin tənqid problemləri" adlı məqaləsi yanaşma prinsipinə görə diqqət cəlb edir. Bir sıra tənqidat işlərini arşdıran müəllifin diqqət və sərrast fikirlər səsləndirir. Onun müasir tənqidçilərdən Yaşar Qarayevə xüsusi vurğulanması da tövəcə doğurur: "Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin tarixi tipoloji təhlili və təsnifi vəziyyəti hələ də nəzəri münasibət və yanaşmanın müxtəlifliyi ilə səciyyələnməkdədir. Əlbəttə, müxtəliflik təbiətdir, müəyyən mənada nəzəri fikrin özündəki problemlərdən irəliləyir. Hələ də realizmin özünün elmi təsnifi, tarixi-tipoloji təsnifi, tipoloji vahidləri və bunların adları, terminləri tutumu mübahisə doğurmaqdadır. Hələ də realizmin "bəsit, böyük, haqqı" və b.k.

epitetlərlə tanıtılması meylləri vardır. Konkret əsərin təhlili heç də həmişə nəzəri mövqeyin, yanaşmanın subyektiv məhəbbətindən xilas ola bilmir. Elmi təhlil heç də həmişə yaranmış ənənələrə haqqı obyektiv münasibət göstərə bilmir. Səbəblər çox və müxtəlifdir, lakin heç də hamısı təbii-elmi deyildir. Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin tarixi-tipoloji tənqidində Respublika Dövlət mükafatı laureatı, filologiya elmləri doktoru Y.B.Qarayevin araşdırmalarını xüsusilə qeyd etmək lazımdır".

Bəxtiyar Məmmədovun müasiri olan şairlərin yaradıcılığına da nəzər yetirir, onların kitabları haqqında yazdığı resenziyalarda dəyərli fikirlərini oxuculara çatdırır.

Onun "Azərbaycan" jurnalının 1977-ci il 4-cü sayında çap olunmuş "Ana qayğılı, torpaq ətirli" adlı məqaləsində universitet müəllimimiz Ağa Laçınlının "Ana duyğusu" adlı kitabından bəhs edilir. Müəllif kitabdakı şeirlərini təhlil edir, onların bədiliyindən, məzmunu və formasından söz açır və yazır: "Kənd həyatı ilə bağlı sadə, təbii və koloritli şeirləri ilə diqqəti cəlb edən şairin axıncı kitabı "Ana duyğusu" adlanır. Bu, sadəcə olaraq kitabdakı bir silsilə şeirin adı deyildir, bütövlükdə müəllifin, yaradıcılığının səciyyəvi əlamətlərini ifadə-

və yazır: "Həyatın bədii dərk və ifadəsində müəllifin özünəməxsus yanaşması və deyim tərzini kitabı səciyyələndirən, onun ruhunu müəyyən edən əsas cəhətlərdəndir. "Ən dəqiq, ən düzgün..." şəirində:

Ən təmiz, ən təzə iz axtarıram
Xalqıçün, elimçün.
Ötəcəyim nəgməyə
Ən dəqiq, ən düzgün söz axtarıram!
- deyəm şairin axtarış yolları uğurla səciyyələnilir, uğursuzluqlar da təbii ki, nəzərə çarpır. Təzəiz, təzə söz soracağında şair xalq şeiri və aşıq poeziyası ənənələrindən, obrazlar sistemindən, deyim tərzini xüsusiyyətlərindən səmərəli şəkildə bəhrələnilir istifadə etdiyi kimi, heca vəznli və sərbəst. erin ən müasir nailiyyətlərindən də qidalanır".

Bəxtiyar Məmmədovun müasiri olduğu nasirlərin əsərlərinə də biganə qalmamış, yazılarında onlara da münasibət bildirmişdir. "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin 1987-ci il 1 avqust tarixli sayında gedən "Bahar tərəvəli" adlı məqaləsində Tofiq Qəhrəmanovun "Bahara lap az qalır" adlı povestlər və hekayə kitabı haqqında bəhs açan müəllif kitabda 3 povestin və 12 hekayənin verildiyini bildirir və bu əsərlər haqqında danışır. Tofiq Qəhrəmanov nəsrinin səciyyəvi cəhətlərini açıqlayır və yazır: "To-

prinsipləri, səciyyəsi, sənət təbiəti ilə özüdür, bu da bir keyfiyyət və məziyyətdir". Müəllif sonda fikrini belə yekunlaşdırır: "Həyat haqiqətlərinin bədii haqiqət anlayışı kəskin, acı olsa da, xeyalin şirinliyi və haqiqətin acılığı seçməndə özünə haqq qazandırır".

Bəxtiyar Məmmədovun "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 1986-cı il 20 iyun tarixli sayında dərc olunmuş "Safliq soracağında" adlı məqaləsində Sadiq Elcanlının 1985-ci ildə "Yazıçı" nəşriyyatında çap edilmiş "Sirlə səsini soracağı" adlı kitabından, nasirin hekayələrinin səciyyəvi cəhətlərindən, məzmunu və bədii zənginliyindən söz açır. Müəllif "Ömrün son qərəfli" adlı hekayədə ömrün drammatizmini yüksək məna ilə ləyaqətlə yaşamaq prinsipinin irili sürüldüyünü, "Dostlar" və "qəribəlik" adlı hekayələrin tənqidi-psixoloji yanaşma ilə seçildiyini vurğulayır. Hekayələrin istedadlı nasirin qələm məhsulu kimi dəyərləndirən tənqidçi yazır: "Nasirin hekayələrində psixologizm maraqlı doğurur. Yazı tərzində üslubi imkanlardan, dildən maksimum istifadə yaxşı cəhətdir, təbiətdir. Şirin, tutumlu, ekspressiv bədii dil təbii alınır. Təkrirlərdən istifadə əsasən uğurludur, psixoloji analitikliyi, subyektiv-konkret ifadəetməni şərtləndirir. İronik yaratma nasirin istedadının zənginliyinə dələlət

("Bəxtiyar Məmmədov - 75" silsiləsindən)

TƏNQİDÇİ NƏZƏRİ İLƏ

sidir. Ağa Laçınlının şeirləri ana qayğılı, torpaq ətirlidir. O, xalq şeiri qaynaqlarından qida alır, sadə və aydın yazır, xalq poeziyasının ruhunu duymağa və yaşamağa çalışır. Ağa Laçınlının lirik qəhrəmanı öz düşüncəsi, təfəkkür tərzini, bəzən sadələşmiş görünən sadəliyi və təbiiyyəti, göz açıb pərvəriş tapdığı mühitin boyaları ilə həyatı duymağa çalışsın, "bir ayağı şəhərdə olan" müasir kənd gəncidir. Onun kəndə bağlılığı sadəcə etnoqrafik maraqlı kimi nəzərə çarpır, həyatilik və təbii, ana torpağın nəfəsini duymaq, "o ətri bənövşəylə evlərə götürmək" kimi mənalardır".

Alim "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin 1979-cu il 3 fevral tarixli sayında "Yaradıcı gənclik" rubrikasında çap olunan "Yanmaq ona deyərəm ki..." adlı məqaləsində şair və alim dostu Ağahəsən Bədəlzadənin eyniadlı ilk kitabı haqqında söz açır. "Ağahəsən Bədəlzadənin şeirlərində fəlsəfi ümumiləşdirmələr bədii məntiqdən doğur" yazır. Sonra şairin lirik qəhrəmanlarından bəhs edir: "İmtahan psixologiyasının həyatı təsviri bədii məntiqin axarı ilə genişlənir, dərinləşir, adı bir tələbə imtahanı dünyanın, həyat imtahanı ilə bağlanır. Şair insan ömrünü də imtahan sayır".

Müəllif kitabdakı nöqsanları da unutmur və yazır: "A.Bədəlzadənin "Yanmaq ona deyərəm ki..." kitabında bəzi qüsur və çatışmazlıqlar da nəzərə çarpır. Hər şeydən əvvəl, mövzu və forma imkanlarından istifadədə məhdudluq duyulur. Şair həyatın daha əhatəli, geniş və dolğun ifadəsinə, forma zənginliklərindən geniş istifadə etməyə diqqət yetirərsə yaxşı olar. Kitabdakı bəzi şeirlərdə həyatın hikməti, poetik idrak nəsihətçiliyə yaxınlaşır".

Bəxtiyar Məmmədovun "Bakı" qəzetinin 1981-ci il 14 avqust tarixli sayında dərc olunmuş "Təzə iz soracağında" adlı məqaləsində görkəmli şairimiz Çingiz Əlioglanın 1980-ci ildə "Yazıçı" nəşriyyatında işıq üzünə çıxmış "Ömrün ağacı" adlı şeirlər kitabından bəhs edilir. Müəllif şairin özünəməxsus deyim tərzini, şeirlərinin bədiliyini dəyərləndirir

fıq Qəhrəmanovun nəsrində kəskin müasirlik duyğusu, insanı tutarlı təfərrüatlarla tanıyıb-tanımaq, aktual məsələlər qaldırmaq, tipikliyin fərdi aləmdə təzahürünü həyatı yaratmaq, insanın mənəvi aləminin sosial mühitlə vəhdətə alaraq, xarakter mürəkkəbliyini bütövlüklü ilə canlandırmaq cəhdi, zəngin və dürüst psixologizm, klassik ədəbiyyat və folklor ənənələrindən özünəməxsus istifadə, koloritli bədii dil nəzəri cəlb edən səciyyəvi üslub əlamətləridir. Onun nəsrində forma müxtəlifliyinə, əlvanlığa meyl xüsusi maraqlı doğurur. Əsərlərdə nağıl, yuxu, xatirə, gündəlik, xasiyyətnamə, vəsiyyətnamə, arayıq, məktub, protokoldan çıxarış, sitat, şeir... kimi cürbəcür formalardan istifadə formali səciyyəvi dəşim, bədii mənə və məzmunun daha yığcam və cəlbədicə ifadəsinə xidmət göstərir. Süjetin kompozisiya biçimində assosiativlik, fraqmentallıq, paralellik səciyyəvi olub, ekspressiv ifadələrin, detalların tutumunu və əhəmiyyətini artırır, bədii qavrayışın zənginliyini, əhatəli və bütöv olmasına, düşündürücülüyə imkan yaradır. Təhkiyəçi mövqeyi əsərin bədii toxumasında surətin subyektiv mövqeyi və ələmi daha yaxşı tanımağa, obyektiv qiymətləndirməyə, surətin mövqeyi və qiymətləndirilməsindən üstün olmağa, haqqı tendensiyəni üzə çıxarmağa imkan verir".

Onun "525-ci qəzet" in 13 may 2000-ci il tarixli sayında çap edilmiş "Cavab" in sərrastlığı adlı məqaləsində isə Tofiq Qəhrəmanovun "Cavab" adlı hekayələr kitabından bəhs edilir. Müəllif Tofiq Qəhrəmanovu bu dünyanın iddiasız və təmənənəsiz və bu dünyaya söz kimi, sözə də dünya kimi baxan yazıçısı hesab edir yazır: "Hekayələrin yazılma, çap tarixi qeyd olunmasında da, xronoloji səciyyəvi, həyat materialının müxtəlifliyində bütöv və bitkin müəllif mövqeyini göstərir, estetik-poetik səciyyəvi bütövlüklü aşkara çıxır. Kitabda kompozisiya fikri əsaslandırılır və bir daha təsdiq edir ki, müəllif dünən də, bu gün də özüdür - mövqeyi, münasibəti, estetik-poetik

edir". Müəllif sonda fikrini belə yekunlaşdırır: "Sadiq Elcanlının "Sirlə səsini soracağı" kitabı onun bir yazıçı kimi axtarışlarının sabahına ümid doğurur".

Bəxtiyar Məmmədovun "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 1984-cü il 30 mart tarixli sayında dərc edilmiş "Ömrün yollarında" adlı məqaləsi Azər Əbilovun "Dədəgöldən gələn işıq" adlı ilk hekayələr kitabı haqqındadır. Kitab 6 hekayə daxil edildiyini, mövzu cəhətdən müxtəlif olan əsərlərdəki problematik vəhdətin insan ömrünün yollarına diqqət şərtləndirdiyini qeyd edən müəllif, əsas qəhrəmanın ömrünün dönüşü məqamında, yolarında, özünə sədəqətə qəti keçid dövründə yaradılması cəhdinin, sosial-mənəvi problemlərə cəsarətli bədii münasibətin, psixoloji aləmə diqqətin əsərlərdə səciyyəvi cəhətlər kimi diqqəti cəlb etdiyini bildirir və yazır: "Azər Əbilovun müsbət qəhrəmanları qəti keçid prosesində, dönüş və dirçəliş mərhələsində əsas etibarlı mənəvi özünü təsdiq planında verilir. Mənəvi qələbə öz prinsiplərinə sədəqəti saxlamaq psixoloji planda həlledilir, bunun real həyata münasibətlərdəki bədii təsdiqi və davamı, bir şəxsiyyətin şüurundan kənarda da sabitləşməsi prosesi yazıçını az maraqlandırır. Müsbət qəhrəman çox düşündür, öz psixoloji aləmi ilə maraqlıdır, lakin həyatın real adamı kimi fəaliyyətdə, hərəkətdə zəif görünür, məsələnin bütöv tənqidinə və ifadəsinə ehtiyac duyulur. Müsbət qəhrəmanın miqyası, biçimi əhatəli-rəsməlidir. Azər Əbilovun müsbət qəhrəmanlarında nəzərə çarpan 30 yaşından gileylilik, folklorlardan fəlmə obrazlarla danışmaq və s. cəhətlər yeknəşəqliyə yarıdır. Altı hekayədən üçündə yuxu və butadan istifadə birtipli vasitə kimi bədii ifadənin zənginliyinə xələl gətirir".

Bəxtiyar Məmmədovun elmi-tənqidi məqalələri daha geniş yazının mövzudur. Allah ruhunu şad eləsin.